

цесом-незмінним станом, або процесом-змінною стану — залежно від сукупності лексико-граматичних ознак дієслова-”зв’язки” та його комплемента.

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М., 1976.
2. Степанов Ю. Имена. Предикаты. Предложения. — М., 1981.
3. Жаборюк О.А. Категорія стану в сучасній англійській мові та індоєвропейський синтаксичний процес. Теоретичні аспекти. — Одеса, 1998.
4. Жаборюк О.А. Теорія логіко-граматичної динаміки (основні засади) // Мова і культура. — Вип. 1. — Т. 1. — К., 2000.
5. Загнітко А.П. Позиційна модель речення і валентність дієслова // Мовознавство, — 1994. — №№ 2-3.
6. Ковальчук Н.П. Простые предложения со значением интеллектуальной характеристизации субъекта-лица в современном русском языке. //Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество. — Ялта, 2000.
7. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. — С.-Петербург, 1996.
8. Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ. — М., 1973.
9. *The Oxford Russian Dictionary*. — Oxford University Press, 1993.
10. *Webster’s Seventh New Collegiate Dictionary*. — Edicion Revolucionaria, 1983.

В. В. Горбань

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАЦІЙНИХ ГНІЗД В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

Резюме

У статті зіставлено дериваційні гнізда в українській та російській мовах на матеріалі лексико-семантичної групи й виявлено спільні та специфічні національні риси.

Ключові слова: українська мова, російська мова, словотвір, ЛСГ.

Summary

In this article, the comparison of derivational family of words in Russian and Ukrainian languages is made. It is based on the lexical-semantic groups and common and national characteristics are determined.

Key words: Ukrainian language, Russian language, words formation, LSG.

Останнім часом в науці все більше уваги надають системним методам дослідження. Теоретично будь-який об’єкт наукового пізнання може бути розглянутим як система. Ця стаття присвячена національним особливостям дериваційних гнізд споріднених мов, пов’язана з таким актуальним напрямом сучасного мовоз-

навства, як теорія систем. Деякі окремі системні властивості мови були описані Ф. де Соссюром та В. фон Гумбольдтом, але лише в 70-х роках ХХ ст. по-чали активно розробляти ідеї системності в лінгвістиці (О.С.Кубрякова, Г.П.Мельников [2], М.М.Маковський [3], М.В.Аранов [1], Г.С.Щур [7] та ін.).

У нашій статті ми робимо спробу використати положення теорій систем стосовно словотвору, щоб показати спільні та національні риси деривацій-них гнізд. Дериваційні гнізда стали об'єктом нашого дослідження, тому що розробка теорії словотвірних гнізд дає змогу значною мірою упорядкувати систему опису типів дериваційних відношень, дати об'ємні уявлення про їх глибину та складність.

Всебічне вивчення як загальних, так і окремих питань теорії словотвірних гнізд дасть змогу не тільки проникнути в систему вже сталих словотвірних відносин, але й прогнозувати їх імовірні дериваційні характеристики з достатнім ступенем достовірності. Звернення до дериваційних гнізд — це один з раціональних шляхів при навчанні мови і особливо для створення потенційного лексичного запасу, тому що більшість лексичних одиниць будь-якої мовної системи пов'язана між собою словотвірними відношеннями. Теоретичні проблеми дериваційних гнізд було розглянуто в роботах П.А.Соболевої [5], А.И.Тихонова [6], Т.С.Ярулліної [8]. Було досліджено також окремі словотвірні гнізда та групи гнізд.

Типологія гнізд слів певної лексико-семантичної групи розглядається нами як засіб прогнозування розвитку лексичного складу мови, що сприяє рішення одного з найважливіших завдань сучасної лінгвістики — опису лексико-семантичної системи мови. Можна згадати слова Р.Якобсона: “Лінгвістика стоїть на порозі виконання свого центрального завдання, яке мудро передбачав Ф. де Соссюр — “знайти ті сили, які постійно та універсально діють в усіх мовах”. Ось чому наше дослідження спрямовано на виявлення типології словотвірних гнізд, вершинами яких є лексеми, що формують ЛСГ. Встановлення словотвірної потенції слів-вершин кожного дериваційного гнізда дасть змогу уточнити об'єм кожного гнізда та його структуру, а також встановити в ньому лакуни.

Перш ніж перейти до розгляду власне матеріалу дослідження,

ми хочемо зупинитися на розумінні цієї комплексної одиниці. Так, деякі лінгвісти пропонують виділяти мікрогнізда, до складу яких входять 2 слова (А.М.Тихонов), проф. А.І.Моїсєєв виділяє трислівні гнізда (лінійні та віяльні) і навіть однослівні. Такі трактування, з нашого погляду, неприпустимі, тому що вони приводять до термінологічної плутанини. Комплексна одиниця, яка складається з 2 слів- це словотвірна пара. Комплексна лінійна одиниця - словотвірний ланцюг. Комплексна віяльна одиниця- словотвірна парадигма. Однослівні, двослівні, трислівні одиниці ми можемо називати гніздом, але повинні додавати обов'язково слово “потенційне”.

Дефініції дериваційного гнізда, на жаль, не відбивають сутності цієї комплексної одиниці. Тому ми пропонуємо таке визначення словотвірного гнізда, яке дає змогу більш чітко побачити його структуру: словотвірне гніздо- це ієрархічно організована, упорядкована сукупність всіх похідних базового слова, яка складається зі словотвірних парадигм. Словотвірне гніздо є ілюстрацією такої філософської категорії, висунутої ще за часів античності Платоном і особливо Арістотелем, як частина та ціле. Ця категорія, як стверджують філософи, відбиває відношення між сукупністю предметів та зв'язком, який поєднує ці предмети. Особливими рисами цілого вважаються: виникнення нового в процесі розвитку, виникнення нових структурних рівнів та їх ієрархічна супідрядність.

Нами було проаналізовано 134 слова — назви молочних продуктів, які розподіляються майже нарівно між двома мовами. Але дериваційний потенціал коренів неодинаковий. Є корені, які дають велику кількість похідних. У російській мові найбільш “плідним” є слово “масло” — 7 похідних; в українській — слово “молоко” — 15 похідних, таку ж кількість похідних має це слово і в російській мові — 15. Схожість цих слів на цьому не закінчується. Глибина гнізда у двох мовах також однакова: 2 ступені. Однаковий і набір частин мови в дериватах: іменники та прикметники. Майже однакових розподіл слів на ступенях словоутворення. Але на цьому схожість закінчується.

Значна відмінність спостерігається в словотвірних гніздах кореня масл- у російській та українській мовах. У російській мові

виділяють 4 ступені словотворення, на яких утворюються різні частини мови: I ступінь- 8 іменників, 3 прикметника, 1 дієслово; II ступінь- 4 прикметника, 1 прислівник, 6 дієслів; III ступінь- 6 дієслів, 2 іменника, 1 прикметник; IV ступінь- 5 дієслів. В українській мові виділяється тільки I ступінь, який заповнюють 2 прикметника та 5 іменників. Можна сказати, що в українській мові, на відміну від російської, гніздо з цим коренем потенційне. Хоч кількість похідних однакова, дериваційна енергія вершин різна, тому в українській мові виділяється тільки 2 гнізда (з вершинами молоко, сир), які складаються з 2 ступенів, а в російській мові- 4 (з вершинами масло, молоко, сыр, творог), в яких виділяється 4 ступені (в гніздах з творог і масло), 2 ступені (молоко, сыр). Можна порівняти з болгарською мовою: там теж максимальна кількість ступенів- 2. Отже, ми маємо підставу робити висновки про наявність і екстралінгвістичних факторів цього явища. Треба підкреслити, що слово- вершина в російській мові дає такий дериваційний імпульс, що в гнізді утворюється досить багато субпарадигм у різних гніздах, в українській мові вона тільки одна і тільки в одному гнізді (молочний— молочність, молочнокислий).

В обох мовах є і потенційні гнізда: 4 в російській мові, 3 в українській мові. В обох мовах є і “дериваційно мертві” вершини: бринза, ряжанка, кефір, сиродій, кисляк, вершки (в укр. м.); ацидофилін, бланманже, простокваша, брынза, ряженка (у рос. м.). Дериваційні гнізда відрізняються і кількістю дериваційних значень: 30 ДГ в російській мові та 13 в українській, які не є однорідними. Серед них можна виділити унікальні. Два значення “демініutive” (сырок, маслице (рус.), молочко, масничка (укр.)) та “місце (посудина та приміщення)” (молочник, маслобойня, сливочник (рус.), маслянка, молочарня, сирниця (укр.)) є універсальними, тому що вони виділяються майже у всіх гніздах.

Кількість граматичних значень одинакова в обох мовах: “предмет”, “дія”, “ознака”. Це дає підставу зробити припущення, що від лексичного значення до дериваційного, а від нього до граматичного не тільки зростає абстрагованість, але й зникає різниця між мовами.

Підбиваючи підсумки, можна констатувати: при однаковому денотативному співвідношенні члени ЛСГ “назви молочних про-

дуктів” характеризуються різною дериваційною активністю, що визначає потужність та структуру їх дериваційних гнізд. Найбільша потужність виявляється в лексемах масло (в рос. м.) та молоко (в укр. м.). Опис ЛСГ з урахуванням дериваційних можливостей дає змогу не тільки укласти типову модель словотвірного гнізда, але й уточнити окремі словотвірні гнізда. Подібне в споріднених мовах є не тільки дуже важливим, але і системним, типовим, що дає змогу використовувати отримані дані для пояснення мовних фактів сучасних мов і прогнозування основних тенденцій їх розвитку.

1. **Аранов М. В.** Теория систем и изучение естественного языка: понятия симметрии и статуса // Системные исследования. —М.,1981.

2. **Кубрякова Е. С., Мельников Г. П.** О понятиях языковой системы и структуры языка // Серебренников Б. А. и др. Общее языкознание.—М.,1972.

3. **Маковский М. М.** Системность и асистемность в языке.—М.,1980.

4. **Моисеев А. И.** Типы словообразовательных гнезд // Актуальные проблемы русского словообразования.—Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции.—Ч. 1.—Самарканд, 1987.

5. **Соболева П. А.** Аппликативная грамматика и моделирование словообразования: Дис.... докт. филол. наук.—М., 1969.

6. **Тихонов А. Н.** Проблемы сопоставления гнездового словаря современного русского языка: курс лекций.—Самарканд, 1971.

7. **Щур Г. С.** О природе типологического изучения языков // Уч. зап. Омского пед. ин-та.—Омск, 1974.—№ 86.

8. **Яруллина Т. С.** Словообразовательная возможность русских производных глаголов.—Автореф. дис... канд. филол. наук.—М.,1980.